

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң,
Тыва АССР-нин Дээди
Совединин болган
Министрлер Чөвүлелинин
органы

1990 чыл
май
23
среда
№ 118 (14318)
1995 чылда
үлдөлдүттүгүн
Өткө 3 жыл.

ФОТОМЕДЭЭЛЕР

Мөңгүн-Тайга районда ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтун хойжуу Дадар Адаид-ооловна Иргиттин куш-ажылыг стажы үчүн ажыг чыгар-биле санаттынар. Ол эртен чымын огу Олс-биле

Ола районда «Мөңгүн-Бу-рен» совхозтун сарык кадар-чызы Свек Чыдымова Дон-гак чеди чы бурунга Мөң-гүн-Бу-рен келде Совединиң күүсекчи комитетиниң секретарыла, а өңүн ээни Хойлак-оо Кымдарошов совхозтун мал өмчүн болуп ажыдап чоран. Олар сарык кадарлар

«Мөңгүн-Бу-рен» совхозтун ирт кадарчы коммунист Борис Дедер-оол ийн чыл ажыг уде иркен дук ыргын азыр плагин ажыг күүсеткен. Аныак коммунист Борис Иргитовичи

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ СЕССИЯЗЫНДА

ССРЭ-нин Дээди Советиниң үшкү сессиязынын май 21-де элчеглиг дуралын ССРЭ-нин Дээди Советиниң Даргазы А. И. Лукьянов ажыткан.

«Күрүс, арена, коопера-ция, хай-няти болган өскө-дө бүүдүргөлдөрдүн, катты-жышкынылардан база органи-зациялардан үндүрүлгөр дугайында» ССРЭ Хоойлузуна төлөңдөңгө дамаарыштыр ССРЭ-нин Министрлер Чөвү-лелиниң Даргазын ораалачкы-ны каттышкан хуралыга та-былар кылган. Депутаттарын чугалакын көрүңгө кирген бо Хоойлуу амыг сессияга түзүп абыс болза, чурттуу даразында чыла плагин ба-за болжол ажыдап кылдыр саадаар анаар дээрин ол саттыдырган.

Хоойлу төлөңдөңгө кол айттыр — ороулгаан үндү-рүг ставказын үстүк хем-чээли. Ук айттыр делегейин хай чурттарында партиялар аразында демосидин кол чүүлдерини бирөөз болуп ту-рары таварыга эвес. Бир та-лазында, ажыл-ишти, тыяны-гыр, илдекейин чорукту дөт-киринин, өскө талазында, со-циал программаларын сайы-мдарынын аразына шыя дүүшүртүлгө хандыр дугайы-нында чуга болуп турар. Эви-лениң бюджетинде 30 хуудуг үндүрүг шалчылганга болза күрүсина чарыгадаларын үстүк хемчээли-биле тодар-гайлатканын турарын тайы-ларларын Л. И. Абалкин ора-лашкан. Артка бүгү үндү-рүг төлөгелери, оон илди-ринде чер-чериня бюджетте-ринге төлөгелер, 25 хуудуг ажыг болбас ужурул.

ССРЭ-нин Президентинге дамаарыштыр документтерин чугалакын көрүңгө депу-таттар база катан илгезең.

«ССРЭ-нин Президентиниң хандырдыгына бодаш камгалактын дугайында» ССРЭ-нин Дээди Советиниң доктаалынын төлөңдөңгө плагин база бюджет, күш-ажыл, өрөктөр болган социал поли-тика айттырылганын талазы-биле комиссияларын, делегей айттырылганын болган кам-галактын база күрүсина аймыг чок чорууну айттыр-ларынчын талазы-биле комитет-териниң яны-бүрү адырлар спе-циалистери белеткөөн.

Күрүсө баштыгында ССРЭ Конституциянында айткан бүрү эргелери дээштиг бо-тандырар сорулга-биле оон кү-рүсина хандырдыгынын док-таал төлөңдөңгө толаргай-лаан. Чижээ, үндүрүг тыртты-рар айла оон шалынынын хемчээли дөрт муң рубль кылдыр доктадыры көрүң-гө. «ССРЭ-нин Президентиниң үндүрүлгө дугайында» Хоойлу төлөңдөңгө депутат-тар чугалакын көрөгөн, «до-рамчылалык», «үндүлдөң-кө» болган шүтүмчүлө дөт-кирликтерин толаргай ил-галдыр айттыр чугула деп са-надааннар. Күрүсө баштыгы-нын ажил-чоруудаларын дугайында а оон кышкы оон удурулгалык-биле чорууду тур-рар политиканын дугайында хейлун мурунуга шүтүмчүлө-дөт саналдап ук Хоойлуга ха-маарышкан дээрин депутат-тарга көрөстөр тайылбыраан.

Кандыг-даа сайырмайгай хоойлу хажыг саттыгынын, күүсеттиня турар болза, үң-ге мындарга эвес болур дээр-ин черде белдигер. Үндү-рүг оларынчын чыла система-зын күшүг болуп ботта-нырын күрүсина үндүрүг ил-декейлерин хандырар ху-лөңгөлиг. Үндүрүг инспек-цияларынчын эргелериниң ху-

лөңгелериниң болган харым-салгазынын дугайында Хоой-лу төлөңдөңгө депутаттар көкжизи хуралга чугалакын көргөн.

Бүгү документтерин май 21-де оларынчын айтыг номчу-даны бүүдүр чугалакын көргөн. ССРЭ-нин Министр-лер Чөвүлелиниң төлөңдөңгө Плагин болган бюджет-сак-хө комиссиязында чедир ажыдап кылган сөөдүлде, де-путаттар ук документини уза-мышкынын чокка чуга-лаан көргөн чорук оон бе-лекчезиниң белки денделелин керекчелин турар. Ол Хоойлу-лу күрүсө амыг чуртта сак-хө болган бюджет чуртуну быжыглар, үндүрүлгөр дугайы-нда хоойлукудугамын ужу-рудузын бедилер деп, депутаттар нятызы-биле са-нал турар. Контрольду күш-тедилер чорук чыла бол-жетке ийн миллиард рубль чедир немелде курдалырлар-ын тавар органы бээрин эк-сперттер санал көргөн. Ы-чангыш үндүрүг инспекция-нын хандырарыга чарыдаар хөргөңдөрүн тыаыи черде эргөжөк чугула.

Үндүрүг алызынын составына 65 муң кижиге кирген турар ужурул. Ол санга ха-маарыштыр адыспегин херээ-жөк бистин чуртуушта амыг үесе бер сак-хө органдары-нын ажилчылдарынын са-ны—40 муң кижиге. Олар 65 муң санга кирер. Бистин чуртуушка үндүрүг алызы-нын чуртуушка барымдала-лаан, оон информс-салга-ла системаны-биле хандырары-ке чазактыг кичээңгөлиг де-путаттар уладалырган.

Хоойлуу күшүг болурун кыриринин чуртуушка дугайы-нда доктаал хулаң ады-ган. (СЭТА).

РСФСР-НИҢ УЛУС ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ БИРГИ СЪЕЗДИЗИНДЕ

РСФСР-нин улус депутаттарынын бирги Съездине болу-нун ажылын май 21-де Кре-мльдиң Улут ордузунга үр-дүлдүлгө.

«Россияның социал-эконо-миктиг байлалык дугайында» РСФСР-нин Министр-лер Чөвүлелиниң Даргазы А. В. Васюков элчеглиг де-путаттар чугалакын көргөн. Республикада тургустунган байдалаан үштүтүп өскөңи-ниң оруктары, аргаларын ил-деп тыярыне улут кичээ-ңгөлиг олар уладалырган.

Эртенге үшкү чөккө-дө чөк-дөз болууво, ол төмөлдөң-гө тогуучалыг программа-ларын ооуп шылдас деп, Калинин областан келген де-путат Л. Е. Островск чуга-лаан. Россияның салым-чөлу болган оон сонгаргы төгү-лүдөң дээш бистерин ил-де-кчезин кижиге бүүдүр харым-салгалыг. Ычангыш респу-бликаның экономикактиг бо-тускайлаан чорууну дээштиг программаларын ажыдап кыл-дыныга хужияныкчиериниң сыйы мөөнөзү эргөжөк чугу-ла.

Россияның политикактиг бо-гаш экономикактиг бо-тускайлаан чоруун херек кырында хандырары — парни байдалаан үштүтүп үшериниң үч чугула базымы-дыр деп, Кабардин-Балкар АССР-нин Министр-лер Чөвүлелиниң Даргазы М. Ш. Мамгогов делегейин. Экономикактиг айттырылганы шийтирелелин турган, үшкүнө чарыкталарын чер-чөгө че-лин амыр болдуныс деп, ол санал турар.

Иркутск областан депутат А. Н. Закопирин РСФСР-нин Министрлер Чөвүлелиниң ажил-чоруудалыгына четлес деп үлөңдөңгө берген. Балдык, шийтирелет, ха-рымсалгалыг базымынын кыл-дып, ол дээш харымлаан шы-лар килелериниң шийтелис республиканың Дээди Сове-дин, чыла чазалан депутат-тар сонгуур ужурул деп, ол чугалаан. Краснояр Россия-нын үштүр төлөдө, РСФСР-нин эртенге чымыг ажил-чалыг чоруудалыкын рева-

зиянын кылдыры чазакка дагырым чугула деп, депу-тат саналган.

Узуу хуусаада боттандырар кылдыр чазактын саадалары көрдүңгөн-дир деп, РСФСР-нин иштики керектер министр-иниң бирги ораалачкыы, Ка-рел АССР-ден депутат А. В. Анкина делегейин. Ычча-га үр төдө толгаргай эвес бай-далга кижилер чурттап шы-далас болгай. Россия Федер-ациянының экономикактиг кич-жүлөзүнүн оруктары бол-гаш аргаларын чугалакын көрөдө, бирги чөккө-дө бот-тандырар ужурул сорулгалары-ны толгаргайлаан эргөжөк чугула.

Россия болза мыла чурттап турар бүгү уластарына ты-раын өмөк болуп берген, ил-чангыш илдеңгө, организа-цияг, айдиралдыг сыйыг кат-тыжымшыкынын чаагай үл-герин бүгү делегей Россия көрүлгөр ужурул деп, депу-тат А. В. Кривошапкин чуга-лаан. Эви-не кол чугулу дугайында — Россияның ил-де-кчезин айтырар болурун чугула-лаан. Эви-не кол чугулу болу-рунчын дугайында болган пар-ламентиниң илдеңгө талы-лөңдөңгө болуп турар. «Депутаттар бүүдүрүг дээ-ңгөңүн бүүдүрүг Ф. П. Лука-шев сөзүткө санал берген. Республиканың кол бүүдүрү-кү күштериниң байдалын дугайында толгаргай аналды-ты илдеңгө кылдыканын ол илдеңгө.

Депутаттар А. М. Тулов, Г. В. Раксисин, М. Р. Зарги-нин, В. П. Шорин, О. В. Басилашвили, Ю. Я. Динтри-ев, М. А. Болотов, И. Г. Гехт, Н. П. Махаркин, В. А. Кир-пичников, Г. А. Березинко, В. П. Герасимов, В. И. Опо-приев, Л. И. Красов, И. И. Смирнов, Г. А. Мельбаева олар Съездине санал берген-дер.

Камчатка областан депутат Г. М. Ойная Россияның Со-вет чуртунуң парни айттыр-ларынга доктаган.

Калмыкиядан келген депу-тат Б. Ч. Михайлов национал тургусталарынчын айттыр-ларын дугайында база чуга-лаан. Республикада ка-рыл хай айттырлар мөөнөдө-гө деп, ол делегейин. Со-циал айттырлар дүштүрү-лүт болуп турар — шкөла назым четтөөнөңгө алыб черлериниң талазы-биле рес-публика эл сөөлүг черлерини барызын ээлеп турар.

Съездиниң ажилыгынын түп-көлдөңгө чыла Россияны эвес, хаомы няктын-биле Эвилелиниң амылалыкын бүгү талаалары-чактын-биле элде тургустунган чыга-жок улут ужуру-буудат бол-ур деп, Калининград обла-стын келген депутат Ю. Н. Семенин делегейин. Ычча-га Россияның бүрү эргө-дөңгө амыг алыс кымыг турар-ын, оон бүүдүс байлалык мате-риалдыг курдалырларын сөмүтү эвес хурал делегейи бүрү чөккө-дөңгө.

Калуга областан келген депутат Ю. П. Храменко амыг совет кезинде айттыр-ларынга доктаган болурун чы-лаан. Амыг-агайын мате-риалдыкына амыг кичээңгөлиг уладалырган.

Нияктыктын кол бүүдүрү-кү күштериниң эргө-ажыкта-рын илдеңгө болган кам-галаар сорулгалыг депутат-тар болуп Ажлтын-тава-чыи өмөк деп элдеңгө. Ы-чча-га ажилчылдар болган талаалыклар Россияның пар-ламентиниң илдеңгө талы-лөңдөңгө болуп турар. «Депутаттар бүүдүрүг дээ-ңгөңүн бүүдүрүг Ф. П. Лука-шев сөзүткө санал берген. Республиканың кол бүүдүрү-кү күштериниң байдалын дугайында толгаргай аналды-ты илдеңгө кылдыканын ол илдеңгө.

Депутаттар А. М. Тулов, Г. В. Раксисин, М. Р. Зарги-нин, В. П. Шорин, О. В. Басилашвили, Ю. Я. Динтри-ев, М. А. Болотов, И. Г. Гехт, Н. П. Махаркин, В. А. Кир-пичников, Г. А. Березинко, В. П. Герасимов, В. И. Опо-приев, Л. И. Красов, И. И. Смирнов, Г. А. Мельбаева олар Съездине санал берген-дер.

ССРЭ-нин Министрлер Чө-вүлелиниң Даргазы И. И. Рыжков, чурттуу күбүс бол-гаш политикактиг уаурулгалы-кын келтиргенер Съездинге олурдушкан.

Май 22-де Съези ажилыг үргүлдүлгө.

(СЭТА).

ОРАЙ ДҮНЕГЕ ЧЕДИР

Хову, шөлдөргө ажылдар техниканы тараажы, ситениг эвенюларга быжыгалаан соо-да ажылды шылары экка-зия, кижилерини кылган ажалдык хынамчалыг аяк-лаан.

Бо чымын хат-когурмукут ака элекки, черини шыгынын хоомалы тараажылар быны турарлар. Ындыг-даа болза «Чыраа-Бажы» совхозтун ме-ханизаторлары болган ситен-чилери аренад керезин-биле

ажыдап, багай эвес дү-жүттү өстүрүп адырын ху-лөңгө турарлар. Манга кол-рольду сүтүгчылар олбар-лаан. Ол дугайында олар эки билиг турарлар.

Амыг күнүнде Лыг-Ше-ми бригадында ажил хай-нышкынын Бригада 1022 гектар черде кызыл-тасты чытырган. Ам сула чашты-рылганын кирген. Бо ажил-ды Т-150 марканыг үп, МТЗ-80 марканыг үш трак-

торун, 6 агрегатты кикреш-торлар орай дүнеге чедир ажалдап, ажилды темпизин куудалтай келген. Оларын бүүдүргө ижин кууун түң-гөр болгай. Ычангыш меха-низаторлар бир деминг, бедки бүүдүрүкчүлүг ажыдап ту-рар.

Николай ООРЖАК,
Чөөн-Хемчик район.

САН-ТҮҢНЕР—МАРГЫЛДАА ЧОК ХЕРЕЧИЛЕР

Он ийги беш чылдың эр-тен дөрт чымын күсүлгө-лөңгө түндөлдөңгө бүүдүр-дүлгө. Тываның дүңгө катты-жышкынын багай эвес ажил-даан. Баранын продукция бүүдүрүңгө өтүлгө эртен он бирги беш чылдың дөрт чымын дендерге 179,3 хуу болган. А чоңун хергелс болганнар оон бирги беш чылдың дөрт чымын 38557 рубльге кылдырган тур-ган, а он ийги беш чылдын дөрт чымын 117,2 муң рубльге бүүдүргөн.

Саннар, түндөр маргылдаа чок херечилер деп домакка үндөңгө көр болууво, үстүнде сак-чургайлар күл-ге багай эвес харым-лаа эки көрүлгүлөр болур дур. Ылаң-гай өңүдө талазы-биле Чүң-дөк плагин көрдүңгө өңүд-дөңгө бистин каттыжышкыны денни-херекселер сепээр бүүдүрүлгөден аныгга 2 чаа фабриканы немелде ажылда-п киргелериниң түндөңгө чедир амыр ужурул турган. А фабрикалар бо беш чыла ажылдап кирип, чоңунч-регелс бараанынын бүүдүрүг эгелей бээр ужурул турган. Тодаргайлаарга, «Тыва лаг-дугу» девискээр тулук катты-жышкынын «Шагаан-Арыг тулук» трест Шагаан-Арыг чоңунч устынын кылдыр фабриказын (ол болдуулаа финансыла эр-сеп, мебель ай-мын бүүдүр) 1986 чылда ажылдап кирер. «Тыва ту-лук» трест Кызылда мебель фабриказынын тудуун 1986—1988 чылдарда чорудар ужурул турган. Ыныг тур-буже, бо ийн фабриканы ка-быжым-лаа тудуу доозула-баан. Кызылда фабрика ту-дуу шуут элгезиң.

Тываның чурт үлөңдөңгө эге-зияс тургустунулар-да, ийн ажыл-агый, амылдар хандыр-рылда азын чектиг илде-ңгө чорудулар хандыр-ла-дыл турган. Ыччал көрөдө оон кандыг-даа херээ, ажыг чок

болу берген, эргижерин сак-дараан, 4-5 херс бүүдүрү-кө амыг артыклар кирип тур-ган. Оон ужурунда чаа нем-елде күчүлөр, бүүдүргөлөр, аныгы кол адыс болуп үстүнде алаанымы фабрика-лар кончүг херек болуп ту-рар. Ычангыш Чурт үлөңдөң-гө министрствозунуң күжү-биле 1983 чылда-ла ол фабри-каларынчын төлөңдөңгө-смета документациянын бүүрү-би-ле кылган бадылтан бол-гаш тулук организациаларын-га дамчылды берген. Чижек кылдыр Шагаан-Арыг фаб-риказын тудуун ал көрөңгө. Бо фабриканын тудуу док-таал бүүдүрүг 1984—1986 чыл-дарда көрдүңгөлиг өрөңгө көргөң, төлөңдөңгө-смета док-ументтериниң «Шагаан-Арыг тулук» тресте 1983 чылдын төңгөңүнде хулаңгөң турган.

Тудугу эгелерин чылаан чылаан чымын турган ужуру-рунда ул төлөңдөңгө эрги-тин. Оон түндөңгө чурт үлөңдөңгө төлөңдөңгө чар-чылаан хамгалар ужурга та-варышкан. Ону 1986 чылда катан чаарткан, тулугларга аныг берген. Ол чымын «Ша-гаан-Арыг тулук» трест план-да көрдүңгө 300 муң рубль түңгүг тулук-монтаж ажил-дарынын күлс 3 муңун күү-сеткен. 1988 чылда бүүдүрү-лгө алышкан болган, ийгелер чөт-ки тулук-биле өйлөңгөн. Анаа дем-ир-бетон кылдыр соор-үлөңгөң аныгма, кандыг-даа ажил кылдырмаан. 1989 чылда шындыр ужурул 450 муң рубль түңгүг тулук-монтаж ажилдарынын 8 му-нун күүсетинген. 1988 чылда экееп каан дем-ир-бетон кылдыр эңдере хөвөр чыт-кылар. Бир эвес байлаа бо хөвөр турар болза, фабрика-нын төлөңдөңгө база катан чаартып ужурга таваржыр бис.

Кызылда тулуктуу турар фабриканын төлөңдөңгө-смета документиниң эртенге чылаан үш дугаар чартын кылган. Чүлө оу катан-катан чаар-

тып кылдырарыга 82 муң рубль артыкка чыгарылган-дыс. «Тыва тулук» катты-жышкынын фабрикамы тудуу эргелериниң отдалышпаан. 1991 чылдын план төлөңдөң-гөлиг фабрика тудуун үндүр-шылп калкан. Ол ишкан Кызыл хорайга тулуктар ужурул Кызылда тускай-лаан бүүдүрүлгөниң (туу чо-кар бүүдүрүлгөни) тудуун кылдырыга удурланган. Эскээр чугалаарга, чоңунч хергелс бараанынын чок, а тудуу ор-ганизациялар оон барааны-нын чоңга бараалалар бүү-рүлгөлерини туурын сонгар-лаан амы шуут отдалан ту-рар дөңгөр. Херек киринде оларын чаартыптар, хай дө-төр, күш чөлөңгөр кандыг-даа алыб хердери чок болу ту-рар.

Бо бүгүңүг түндөңгө ажилдап турарымы бүүдүрү-лгөлерин боттарымы күжү-вүс-биле септе-селки, элс деп-рин, улгатырар ужурга та-варыш турар бис. Карак кы-зыл шүүдүрүг ажилдын ачы-зылда бүүдүрүлгөлерин ажилдаар арганын куудал-лап, бараанымы продукцияны көвүлдерини челип ал турар бис. Ындыг-даа болза күлс бистин күжүвүс-биле, тулук азырынчын организациаларын ийиштирбис тургалд, чо-ңунч хергелс бараанынын кө-вүлдериниң талазы-биле бис-тин чурт үлөңдөңгө амы-рунун мурунула турар со-релгаларын шийтирээр бер-гелс турар. Ычангыш рес-публика удурулгалында, Курланд комитетинде биске боттуг дуза хедирерин илдеп турар бис. Тулук организаци-аларынчын хулаңгөң чөңүнч хер-регелс бараанынын бүүдүрү-лгө ужурул чаа бүүдүрүлгөлерин тулугларынчын илгелериниң турар. Олаң хөвөр-да доктаала көрдүңгө фаб-рикаларын тулук дүргө-лөс болза, төңгүтөң болу-дөңгө оон тулугларын ажалла-дыры-биле биске ахма-те-редги бээрин сөксидири чыг-

лазг чок болуп турар. Чүгө дээрге эвес бүгү региондары-нын бот-оруга-чарыгаже, бот-акшалдырмышкыны ки-рөөңи-биле холбаштыр РСФСР-нин Чурт үлөңдөңгө министрствозунуң төңгөңгө фондуюне кирип турар ахма элгезиң.

Моон сонгар болуун ар-га-кызыл-биле чурттаар үе-келени ол. Ол сорулга дүүшүр хөй ороула ажил-дап амыр-биле бүүдүрү ту-рарымы бараанымы продук-цияны хемчөөли улгатырар дээш бар арга-курдалырлары-нысты ажылап турар бис. 1989 чылда ажылап турар бүүдүрүлгөлериниң элс дери-руге, улгатырарына болу-вустун күжүвүс-биле 1062 муң рубль капитал салымшыны шындыгын алыган (чурт-тал тудуулаан аныгма).

Хандырлаа талазы-биле берге айттырлар турга-даа, бараанымы продукция бүүдү-ринин планы 103,7 хуу күү-сетинген. Чөңүнч хергелс бараанынын бүүдүрүлгө-лө-лөңгө 106,1 хууга сайгар-ган.

Бо чымын элс дери-гер, септеге ажилдары-биле кер-гелештир Чылааның бүү-дү-рүг комбинатында өс кы-лым шектин тудуу. Сары-Септе амыг материалдары кылдыр бис. Кызылда дем-ир кылдыр бүүдүрүлгө, Ша-гаан-Арыгга чоңунч усты-ныш болган суй бөлөктер бед-кээр фабрика база өскө-дө тулуглар кылдынып ту-рар. Чөңүнч ийн чыла Кы-зыл хорайга Бүгү-эвилелини дүлөлдөр нияктыкынин тус-кайыткан бүүдүрүлгөниң, дааранга фабриказын, ме-бель фабриказын тулуг-ларын элээр ужурул. Оон-биле чегелешти ийн шы-нар-лыг каа бараанынын немей бүүдүрүлгө планан турар бис.

Бараанымы шыныгын эл-жигелерге чурт илгелешти ту-рарыга Хамыкта мурун тех-нология турмуун чаа шынар-же кирер. Оон аныгга ажил-

диниң чок болуп турар. Чүгө дээрге эвес бүгү региондары-нын бот-оруга-чарыгаже, бот-акшалдырмышкыны ки-рөөңи-биле холбаштыр РСФСР-нин Чурт үлөңдөңгө министрствозунуң төңгөңгө фондуюне кирип турар ахма элгезиң.

Моон сонгар болуун ар-га-кызыл-биле чурттаар үе-келени ол. Ол сорулга дүүшүр хөй ороула ажил-дап амыр-биле бүүдүрү ту-рарымы бараанымы продук-цияны хемчөөли улгатырар дээш бар арга-курдалырлары-нысты ажылап турар бис. 1989 чылда ажылап турар бүүдүрүлгөлериниң элс дери-руге, улгатырарына болу-вустун күжүвүс-биле 1062 муң рубль капитал салымшыны шындыгын алыган (чурт-тал тудуулаан аныгма).

Хандырлаа талазы-биле берге айттырлар турга-даа, бараанымы продукция бүүдү-ринин планы 103,7 хуу күү-сетинген. Чөңүнч хергелс бараанынын бүүдүрүлгө-лө-лөңгө 106,1 хууга сайгар-ган.

Бо чымын элс дери-гер, септеге ажилдары-биле кер-гелештир Чылааның бүү-дү-рүг комбинатында өс кы-лым шектин тудуу. Сары-Септе амыг материалдары кылдыр бис. Кызылда дем-ир кылдыр бүүдүрүлгө, Ша-гаан-Арыгга чоңунч усты-ныш болган суй бөлөктер бед-кээр фабрика база өскө-дө тулуглар кылдынып ту-рар. Чөңүнч ийн чыла Кы-зыл хорайга Бүгү-эвилелини дүлөлдөр нияктыкынин тус-кайыткан бүүдүрүлгөниң, дааранга фабриказын, ме-бель фабриказын тулуг-ларын элээр ужурул. Оон-биле чегелешти ийн шы-нар-лыг каа бараанынын немей бүүдүрүлгө планан турар бис.

Бараанымы шыныгын эл-жигелерге чурт илгелешти ту-рарыга Хамыкта мурун тех-нология турмуун чаа шынар-же кирер. Оон аныгга ажил-

диниң чок болуп турар. Чүгө дээрге эвес бүгү региондары-нын бот-оруга-чарыгаже, бот-акшалдырмышкыны ки-рөөңи-биле холбаштыр РСФСР-нин Чурт үлөңдөңгө министрствозунуң төңгөңгө фондуюне кирип турар ахма элгезиң.

Моон сонгар болуун ар-га-кызыл-биле чурттаар үе-келени ол. Ол сорулга дүүшүр хөй ороула ажил-дап амыр-биле бүүдүрү ту-рарымы бараанымы продук-цияны хемчөөли улгатырар дээш бар арга-курдалырлары-нысты ажылап турар бис. 1989 чылда ажылап турар бүүдүрүлгөлериниң элс дери-руге, улгатырарына болу-вустун күжүвүс-биле 1062 муң рубль капитал салымшыны шындыгын алыган (чурт-тал тудуулаан аныгма).

Хандырлаа талазы-биле берге айттырлар турга-даа, бараанымы продукция бүүдү-ринин планы 103,7 хуу күү-сетинген. Чөңүнч хергелс бараанынын бүүдүрүлгө-лө-лөңгө 106,1 хууга сайгар-ган.

Бо чымын элс дери-гер, септеге ажилдары-биле кер

Бот-тывынгыр чурукчуларның болгаш ус-шеверлерниң республика көрүлдеси

МУЗЕЙДЕ ДЕГ

ЫРЫ - СЕТКИЛДИҢ ИЛЕРЕЛИ

Тываның Композиторлар эвлекелиниң баштаар черинин дарагы Зоя Кыргыз, композитор Хуреш-ога Дамба, республиканың улусу чогаалдыг болгаш культура-чырыдышкы ажыларынның талды-биле методиканы төүрү...

Эртерен дыштарын хүнде республиканың Чурукчулар эвлекелиниң бажымының залыга ангы-ангы районнарның бот-тывынгыр чурукчуларын болгаш ус-шеверлерин чуртаан, сингажы, дараан, казаан ажыларынның делгелгезин көөр дээр кижилер чыгып эгелээр. Националдык эдилелдер, илжик-хеп, Тываның бойдуз чурумаалыга тураскалган чуруктар коллаган. Ол көрүлдени Тыва АССР-ниң Кудуртаа министрствозунун улусу чогаалдыг болгаш культура-чырыдышкы ажыларынның талды-биле эртем-методиканы төүрүчү улусу чогаалдыг кидилзиниң эргелекчиси Сергей Байр айтты.

Кызылчыларны шуужу чурукчуларын болгаш ус-шеверлерин делгелге делегерге шымнып киргитти. Тыва улустун национал хептери — кышкы алгы тон, чайгы, күсүкү торгу тоннар, каамык илжиктер, эр-херекселдер, тыва орну, угуулар дараан сирдиктир, мөңгү түгөн, куулар, оттурук бижектер, эер, сыдым дээр, чүкү чок дээр. Чыдаган илжиктер. Эртинде «Чаа орну» совхозтун ус-шевер Сенилда Байр-оолдун буну дериг-херекселди тыва ээринге үнелди жи болган. Бай-Тайгадан Кылдаа Торунту тыва таалымны кылган көрүкчүлөр сомуруган. Тыва каамы илжиктери дараан каамы оңа база бир эвлекелиниң ажылы болуп үнеликтен. Ленин аттыг советтук ус-шевер Клара Бадавичиниң ортузуна тайбын даштан синбил чазан. Бай-тайгажылар ус-шеверлер-биле байлаан оран. Оларның синбил кылган чогаалдары республика туржук, Совет Эвилелинде, даштыкыда сураган. Бот-тывынгыр уран шеверлер бо улааза оларның адны сыйлаан. Каз-Хемниң Сары-Сен суурдан бот-тывынгыр чурукчу Наталья Германниң бойдуз теманыга чурган чуруктары көрүкчүлери сомуруган кайгыктар. Бүткүлүмү, дээр, кара булуттар, кем уру, час чаа дүшкөн хевирлиг, доштар баскыштыр шуужу башкы чыктылар. Укуштар куу теээр, мичалда-ла бойдузун көрүжү кижилерге эрчим, тааламчыг. Чурукчулар бир ажылы ичээр көстүр. Чурукчу Оглезметин «Сегиржүк алышкыч» деп ажылы бойдузун камгалаарычте угландан. Арга-зымниң оймак черинге сымил биле бөрү таарымга берген. Бөрү шураарыч белем. Бичалда-ла арга лаалам, анчы ийи кижилерниң зайгаралдан салбын турар. Ю. Оюунун «Час дээр» Хемниң Нилки суурга келээ. Кудуртаа бажымынның ажылаачыны В. Серен-Доржунун «Авышкылар» деп турду дээр кезээде сакчы аарып чоруун көрүскен.

Алла-Маадыр аттыг чурт-тегинче музееиниң эртем ажылаачылары ангы-ангы темалар аайы-биле экспонаттарын чымып ап, солун делгелгелери музейде кылмып белеткээр, чонун олче чапач турар. ЧУРУКТА: ол музейин

Алла-Маадыр аттыг чурт-тегинче музееиниң эртем ажылаачылары ангы-ангы темалар аайы-биле экспонаттарын чымып ап, солун делгелгелери музейде кылмып белеткээр, чонун олче чапач турар. ЧУРУКТА: ол музейин

Алла-Маадыр аттыг чурт-тегинче музееиниң эртем ажылаачылары ангы-ангы темалар аайы-биле экспонаттарын чымып ап, солун делгелгелери музейде кылмып белеткээр, чонун олче чапач турар. ЧУРУКТА: ол музейин

Алла-Маадыр аттыг чурт-тегинче музееиниң эртем ажылаачылары ангы-ангы темалар аайы-биле экспонаттарын чымып ап, солун делгелгелери музейде кылмып белеткээр, чонун олче чапач турар. ЧУРУКТА: ол музейин

Кужугет Балдаңович ХЕНЗИГ-ООЛ

Тываның профессионалдык кир уран чүдүлү аар кажымдыг чаварышкы РКСФСР-ниң алдарыг артисти, Тыва АССР-ниң алдарыг болгаш улустун артисти, киртиги онзагай хевирлиг жайымын сураглыг мастери, республика (РСФСР) ужу-дузалыг персоналдыг пенсионер Кужугет Балдаңович Хензиг-оол 1990 чылдың май 21-де хевтертен өчкөн.

Тываның профессионалдык кир уран чүдүлү аар кажымдыг чаварышкы РКСФСР-ниң алдарыг артисти, Тыва АССР-ниң алдарыг болгаш улустун артисти, киртиги онзагай хевирлиг жайымын сураглыг мастери, республика (РСФСР) ужу-дузалыг персоналдыг пенсионер Кужугет Балдаңович Хензиг-оол 1990 чылдың май 21-де хевтертен өчкөн.

К. В. Хензиг-оол ажылы чонун ичээрлиг болгаш чурт-тегинче музееиниң эртем ажылаачылары ангы-ангы темалар аайы-биле экспонаттарын чымып ап, солун делгелгелери музейде кылмып белеткээр, чонун олче чапач турар. ЧУРУКТА: ол музейин

ШИВИЛИГ АРЖААННЫҢ ДУГАЙЫНДА

Бо чылдын январь 3-те үнгөн № 2 «Шын» солунда Тываның профбөлүмүндеги дарганын ораакчымы Монгуш Чагай-оолун «Шивилиг аржаанның келер үеги калдыгы» деп чүлүк парлаттыган. Аңаа хамаарыштыр редакцияга чагаалар көйү-биле келген. Бичаанга чагаалардан үзүндүлери моон адаанда параладыс.

Шивилиг — чүтле Бай-Тайга каларчыларының, чыгышчыларынның, сардыкчыларынның эвес, бүтү тыва койгун чоргалары аларган. Бичаанга чүтле «Бай-Тайга» совхозтун ажыланарына, районун улус өөредилге кидилзиниң ажылаачыларына эвес, а харын-лаа Саян артының улус элгиз лансонаттарын тулау элгиз. Абазанын шахтерлар 30 кижир кирер бажыны, Абазанын геолостары дыштар бир бажыны ийи чыл бурунгаар ажылдагы кирген. Ол чөлөр бажы Шивилигте дыштанылга бажыларын тулап ал турла, бистин Бай-Тайганын чамдык организацилаларына чамдык чарым алган акиш-тегерик хараманын оларым кайгамчык.

Шивилиги камгалалга албас болза, оон ирпир арты, курорт боору берге, Чивек-биле тодаргалдагы кыдыг аржаанның девискээрине эр-тигени үмистэн — Саян артыне шоодайлап алган барган. Чазы-чидий кижилер оң ажыг өштү укурган, майгы майгы кылды дээр чоргал чоругун чаш шеттерин кыргып турар берген. Чынын кык-кат, кичулда сымь кадан калган, тайга кырынын асты-шанык дээр кышар үнүштерин хүтүкчеген-биле даанындан казып каалган. Саян артындан улус төй чик машиналарым келгич, майгынын оруну, машиналарын дугуларын черже казып, черини ургелде турар. Бичаанга койгун, амыбикти дээр ан-нарын төгчелде турар. Аржаанын девискээринин банка, лавза, шил эжелер белден күткүлери бокалдыкын эгелээр.

Мен болаарымга, бо бүтүн болуубас эвес. Шивилиг аржаанын ийи-шыл ире дыштарандары чүтүл. Ону курорт кыдыр-кылбазын тус чер-нин девискээри болганда, харылап турар келээ Советтер шиктирээр деп болзар мен. Ол ичкыш Саян артындагы дыштанкычтарын хүлээр албас деп санадым мен.

Мен МААДЫР. Бай-Тайга район.

Саян артындан келген машиналыг дый улус биске оонур-лаа бербес, тыва оң дуне кирип ал турдуусу. Хоралым-лаа кончур боор чорду. Келээ чо орта орустат билер эвес, оларга ажы-биле бажы-дыраа улус чордуусу. Ол кижилер Саян артындан хей аржа-зымнарды эжелешти, ангор дүтүнге орнап, улусту мадуу, чонга багай салдарын чедире турар. Оларнын-биле маргжа бээрликсе, «Чурт — саян-арты, ээзи — бистер-дир бис» дээр-дир.

Шивилиги курорт кылмып каарга, тыва чонга путевка-да бербес боор ийи. Чедер, Дус-Хелте канчар мыдыр-дыр. Даргалар путевканы кайгымында тып алып болгай. Дыла-домак билбес келээ чоң кааза эминерил. Сонгаар путевка бичаанга оруука чоруп шивилиг курорт кылмып дээр болза, чортуу 5-10 чыл эртерге, Тыва АССР-ниң боудуна курорт кылдыр ажылдаа эки.

Мешек-Халдан суу солугу чылар, оон олардын чазы кижилер кырып турар. Тарзы чериниң мичаар үрелди тула-рында канчал-лаа чыпээр-реште мен, ол дугайнда сактып келгеш баарым ажыл кээр. Бичаанга мез саналым мындыг: Шивилиги беш чыл шикте дыштанарлар. Хурдуке КОНГАР. РСФСР-ниң улустун артисти.

Шивилиги кыжын, чадыр ажылаар курорт кылмып алар болза кончур хаварымдыг. Чадыр акар бажымын кыдыр-дир ийик кижилер-де, кижилер. Улустун шөлү үезе база

Алла-Маадыр аттыг чурт-тегинче музееиниң эртем ажылаачылары ангы-ангы темалар аайы-биле экспонаттарын чымып ап, солун делгелгелери музейде кылмып белеткээр, чонун олче чапач турар. ЧУРУКТА: ол музейин

МЭЭН БАШКЫМ

Башкы. Ол дээрге кижилер бүрүзүгө эң чоок, эң эрчим кижилер. Ол бичаанга эртем-билгениң сен-некини.

Школавыста эртемнер башкылары, кижиндикчилер — шунту үжөн ажыг башкы бар. Оларнын арзында тыва дил, тыва чоргал башкымы Зинаида Калдар-ооловна Ховалыг мезээ онза тааржыр. Ийик башкымын азы-чамдык, бүр-дүжүлде үнелээр. Азел алыксарым эки шиктелер бар: каядыг-лаа кижилер, кая-лаа, каядыг-лаа үезе туталжым, чинти дил тыл билер, баштап чамы, ажылдык бердигени. Зинаида Калдар-ооловна кая-лаа белеткел оң, чалгааранч кижилер эртербес. Оон үрүкчү ном-чуттуган, бир-де чүвени дилеп тылкан чоругурун эскер мен.

Ирина БЮРЮ. Бор-Тайга ортук шко-лынның доозукчуу.

ЧОННУЧ ЧАГААЛАРЫ

Чоннуч чагаалары башкы талтай баар, чүдөлдөр чоруткар хей, Сөмүг чылар-да харын аржаанда чүрүмү тулап, углар-баштаар кижилерин тургузуу турары эки чорду. Бичалда-ла оларнын негелденин ылангыч Красноярск крайдан келген дыштанкычлар шунт күтүскен богулар-дыр. Нитизи-биле бай-лаа мыд берге. Бичаанга Шивилиге бүтү-эвиле укур-дузалыг курорт тургузар дээр-инге тус черин чоннуч-чөп-шээрешпей турары кончур чөптүг.

Бодум хуумда база чүдле республика иштинги чонуну эминер чер кылмып алдыры-га каттыжыл турар мен. Ону Бай-Тайга, Барыч-Хемчи районнарын уаурту чери

ангы-ангы болгай. Чамдык улустун Шивилиге чүтле тымалар боттарымык кир-бес дээр арай таарыш-пас. Бичаан баарга армын-чүр-ге эпнок, чүдле боозу болзар хөвөңгү болу берге кире. Кижилер төлү кааза-даа чорур болгай.

Ирина БЮРЮ. Бор-Тайга ортук шко-лынның доозукчуу.

Чечен ДИНГА. Күш-ажылың хоочуну. Кызыл хоорай.

Чамдык улус ирпак-улаа чер-дерге эминер, курорттат шы-дыра-лаа болуур. Бичаанга Шивилиг аржаанын чурт иштинги курорту кылмып алар болза, оон магадыл чүе кааза турар боор. Ону курорт кыдыр туралар, бичин уруглар-га бир тускай хорусту кыдыр таарымчалыг. Чүте дээр-ге бисте уруглар эмээр тус-кай курорт бар эвес.

Мен болаарымга, бай-тайга-жыл ол аржаанын хараманын турбай, кааза кижилер кирибиле, путевкалар курорт кылдырып алар болза ону харын саткай. Ол путевкалар-ны барык шунтуган совхоз-тарга, келээ кижилерге тар-дыр болза эки. Бичаанга оларын кымнаар берип турар-нын талды-биле шиктеги контрольду тургузары чүтүл.

Мен 1986 чылда Чедер курортуна кирип турума, бир мадым дээрден кижилер оң кончур олардан келген. Хем-күлүн ийи буду дээр, чадыр-лаа путевка дээр, кааза-жыл-ла турган. Ол оларга путевканын даргалары эскел-тик, стодал алу, койпалтан-тык, сөзөз путевка ты бер-дөөс деп келгенер. Бичаанга мичаанчы чүдүлери Шивилиги курорту болуу болза, шунт болуубас херек.

Санаан ОНДАР. Кызыл хоорай.

К. В. Хензиг-оол ажылы чонун ичээрлиг болгаш чурт-тегинче музееиниң эртем ажылаачылары ангы-ангы темалар аайы-биле экспонаттарын чымып ап, солун делгелгелери музейде кылмып белеткээр, чонун олче чапач турар. ЧУРУКТА: ол музейин

«Ала-чурттуг Улуг дайыңдыг» эреш-шудургу кайгы-жыл дээр деп мезээ-биле база чонуну мактал хүндүктелгеге төлөптур болуп, хей-хей Хундулде бижиктер-биле шык-наткан.

Улуг талантлыг артист, кир уран чүдүлүгүн шыла-рыг уруу мастери, мога-шыла-рык чок аймак-иш, болуу болуу чонуну негелдиг чоргалар кижилер — Кужугет Балдаңович Хензиг-оолду дугайында чырыктыг тураскал бистин чүрктериныске кезээ-де артар.

Г. Ч. Ширини, Ч.-Д. Б. Ондар, Ш. Д. Ооржак, В. Б. Оскал, А. К. Калай, М. М. Музук, К. Н. Музук, К.-Э. К. Тока, Н. О. Базай-оол, Н. Б. Баянтова, Х. А. Анчима, Т. А. Кыдыр-оол, К. Шойгу, Х. Б. Конгар, Т. Ч. Норбу, Ч.-Д. Ондар, Л. М. Борсова, Д. Э. Огур, М. С. Хомушка.

ЧАРЛАЛДАР БЮРОЗУ

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН 8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайдыбырдыг фильм. 8.35; 9.35 Болаус эртеми. 3 класс. Адыг чурткычларынын оюн куругуру. 9.05 Немец дил. 1-ги чыл. 10.05 Немец дил. 2-ги чыл. 10.35; 11.35 Физика. 7 класс. Космиктиг ужуушкуннар. 11.05 Эң ийиктер. Улуг-хунде. 12.05 — 13.10 «Тулузунуң тым алыр» фильм. 13.15 «Саян» фильм. 13.20 «Ура-чечен» фильм. 13.30 «Ура-чечен» фильм. 2-3 сериялар. 11.10 Кошурт. 11.30 «Анж-чорукчулар кауу». 12.30 — 13.10 «Уе». 15.45 Компьютер-биле чүтле. 16.30 Уруглар шагы. 17.30 Телекүрүг. Алма-Ата — Хиромсия. «Делегейниң согуучулары ядролуг бо-челексе уду». 18.30 «Уе». 19.00 Онал-одал чок шикчелер. 19.30 «Дипломатчы эвес бестелдер». Селатор Эварда Кенеди дамчы-дылга киржир (АКШ). 19.50 «Элдердин чуртунун а-биле». Ура-чечен фильм. 2-ги серия. 21.00 «Уе». 21.30 Коллаж. 21.35 «Мээн Чайковский». М. И. Плушкинин чүтүм. 22.20 «Оюм Дон». Компьютер номчуру. 22.40 «Вечерия Москва» солуну «Хажжуну марифонуну» тергилериниң чыккалы. 00.10 — 00.35 Мездэр.

19.00 МОСКВА РСФСР-ниң улус депутаттарынын бирги Съездинде. «Чалар» — Там-чыктыг улунар, аштар». УШКУ ПРОГРАММА МОСКВАДАН 17.55 РСФСР коордаларын телестудиялар. «Игер-малландык чер». (Ленинград). 18.30 — 19.00 «Уе».

«ПИОНЕР»: «Веселое воле-шество» 9.30, 12.40, кинолукб «Горюк» 01, «Джубальс» 11.00, 15.00, «Гаругет Стеана Гусаква» 16.40, 18.40, 20.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Встреч» (2 се-риялыг) 14.00, 16.40, 19.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Родной ребе-нок» (2 сериялыг) 14.00, 16.50, 19.40 шактарда.

Чонну аржаанын таарыштыр тургузар талды-биле рес-публика оюу Каз-Хем, Би-Хем, Кызыл болгаш Тайла районнарын совхозтарын-га малчылар амылдар ий-жилер негетинин тыванын

Хандагайты ортук шко-лынның 1970 чылда доозукчу-ларын бо чылдын июнь 16-да ээрки чапач тур.

Чонну аржаанын таарыштыр тургузар талды-биле рес-публика оюу Каз-Хем, Би-Хем, Кызыл болгаш Тайла районнарын совхозтарын-га малчылар амылдар ий-жилер негетинин тыванын

Хандагайты ортук шко-лынның 1970 чылда доозукчу-ларын бо чылдын июнь 16-да ээрки чапач тур.

СССР-ниң Курте ширги, Тыва АССР-ниң Кудуртаа министрствозунун Тываның күрүч филармониясы, «Чалды на-зы» эстрада-ирик бөлү РСФСР-ниң алдарыг, Тыва АССР-ниң улустун артисти, республика (РСФСР) черегил персоналдыг пенсионер Кужугет Балдаңович ХЕНЗИГ-ООЛДОН хевтертен мезиниң дынамыштан, оон чоок кижилеринге бол-гаш төрөлдериниң хамы кажымалды илгерилег тур.

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100 Редакторуну ораакчымы А. С. ДЕМБИРЕЛ

ТЕЛЕФОННАРЫ: редактор — 3-43-34; ораакчылары — 3-33-01; 3-34-17; 3-34-26; харыскалгалы секретары — 3-34-02; ораакчылары — 3-45-93; Кидилестер — партия амылдары — 3-36-82; 3-36-25; идеология — 3-34-57; совет тургузуу — 3-34-08; 3-41-23; калтыр — 3-34-49; 3-36-73; агрокультура — 3-41-16; культура — 3-39-15; информация — 3-37-11; чагаа кидилги — 3-39-03; 3-34-39; оңулду — 3-34-93; корректорлар — 3-37-11; ундуркучулар — 2-27-41; солун келбел бар-ганда — 2-32-75; бухгалтерия — 3-43-41;

Чылда 300 катан үнер Хемчазы 2 парралга амазы Тиражи 28000 экз Чатгы № 419

Тыва АССР-ниң Ном турар чер. подгирга болгаш ном садмынын хевтериниң талды-биле күрүч комитетиниң типографиясы. Кызыл. Шөг-тинил болгаш Кравченко куудучуу, бажы № 1. Тиражи 28000 экз Чатгы № 419